

PSIXOLOGIYA FAN SIFATIDA RIVOJLANISH BOSQICHIDAGI TURLI XIL QARASHLAR

Xo'jamuratova Yulduz Xushmuhammad qizi

Toshkent amaliy fanlar universiteti

Pedagogika va Psixologiya ta'lim yo'nalishi

sirtqi bo'lim 1 kurs talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6660153>

Annotatsiya: Ushbu maqolada psixologiyaning mustaqil fan sifatida XIX asrning ikkinchi yarmida shakllanishi bosqichlari, umumiy tushunchalar, g'arb va sharq turli soha olimlarining turlicha tajribalari va qarashlari hamda psixologiyani qamrab olgan sohalar haqda to'liq bayon etilgan.

Kalit so'zlar: psixologiya, fazoviy lakolizatsiya, komponent assimilyatsiya, dissimilyatsiya, refleksologiya

XIX asrning o'rtalarida psixologiyani mustaqil fan sifatida shakllanishi uchun qator ilmiy asoslar vujudga kela boshlagan. Psixologiya o'zining taraqqiyoti bo'yicha avval assotsiativ psixologiya yo'nalishi va keyinchalik emperik psixologiya vujudga kelgan bo'lsa, bu bilan u psixologiyaning mustaqil fan sifatida shakllanishi uchun ma'lum asosini vujudga keltira boshlagan. XIX asrning o'rtalarida va ikkinchi yarmida psixologiyaning mustaqil fan sifatida ajrilib chiqishi uchun ob'ektiv sharoit vujudga kelgan. 1871 yilda T.Ribo frantsuz olimi - "psixologiya mustaqil fan bo'lishi kerak, chunki psixik hodisalar va ko'rinishlar shunchalik ko'pki, ularning o'z metodlari yordamida o'rganish kerak" - degan bo'lsa nemis olimi N.Gord "psixologiya sohasida ko'plab ilmiy asarlar, bu fanning boshqa tabiiy fanlar bilan aloqasi mavjudligini, uni o'rganish ob'ekti va vazifalarining haddan tashqari ko'pligi psixologiya tarixi mustaqil fan bo'lib shakllanishga da'vat etdi. Psixologiyaning mustaqil fan bo'lishi uchun undan falsafa elementlarini chiqarib tashlash kerak va uni tabiiy fanlar yutuqlari bilan boyitish kerak" - degan tushunchalarni ilgari surdi va XIX asrda psixologiyaning mustaqil fan bo'lishi uchun ob'ektiv va sub'ektiv sharoitlar vujudga keldi. Bular:

1. -Sezgi organlarining fiziologiyasi va nerv sistemasi haqidagi ta'limotning rivojlanishi;
2. -Psixofizika va psixometriyaning vujudga kelishi;
3. -Psixologiyaga biologiyadagi evolyutsiya g'oyalarining kirib kelishi.

Sezgi organlarining fiziologiyasi va nerv sistemasi haqidagi ta'limot doirasida CHarlz Bel tadqiqot yo'li bilan orqa miyaning old va orqa qismdagi fikrlarini ajratdi. Bilning fikricha orqa miyaning old qismida motor nervlarining yo'nalishi ya'ni harakat funktsiyalarining qismlari mavjudligini orqa qismda esa sezuvchi

nervning mavjudligini isbotladi. Bu fikri bilan u reflektor yoyi haqidagi ta'limotni boyitdi va "orqa miya reflektor yoyi printsiptida ishlaydi" - degan fikrni ilgari surdi. Uning bu fikrini frantsuz fiziologi Monandi eksperimental ravishda tasdiqladi. (1822 y.) va fiziologiya afnida «bol'moxandi» qonuni deb nomlandi. Yangi fiziologiyaning asoschisi bo'lgan Iogan Moller (1821-1858) nerv sistema fiziologiyasi sohasida reflektor akti va reflektor yoyining, orqa miyaning reflektor tabiati haqidagi qonuniyatni ilgari surdi. Myuller bilan bir qatorda bir fikrni ingliz fiziologi M.Xoll (1790-1857) isbotladi. Bundan tashqari Myuller o'zining o'quvchisi Gelmgols bilan birgalikda sezgi organlarining spetsifik energiyasi haqidagi ta'limotga ham asos soldi. Xuddi mana shu davrda chex olimi Yan. Pruksh (1887-1869) ko'zning to'r pardasida obrazlarning hosil bo'lishi va predmet obrazlarining saqlanib qolishidagi energiyaning saqlanish qonuniyatiga ham asos soldi. Myuller idrokning fazoviy loklizatsiyasini hisobga olgan holda nativizm yo'nalishiga asos soldi Bu ta'limotni uning shogirdlari K.SHtruf va Erix Gerinlar qo'llab-quvvatladi va rivojlandi. SHu davrda nemis olimlari Yung rangli ko'rinishning uch komponentli nazariyasini yaratdi. Uning fikriga ko'ra to'r parda retseptorni o'z ichiga oldi. Bular qizil, ko'k, siyohrang.

Bu uchchala rangning teng muvozanati ong rangni vujudga keltirdi deydi. Qolgan uchta rang esa u "ranglarning ma'lum miqdorining qo'shilishi natijasidagina vujudga kelgan" - degan fikr ilgari surildi. Uning bu fikrini E.Ngerin 3 ta ko'zda fotoretseptor mavjudligi bilan boyitadi. Bu retseptorlar: Oq-qora; qizil-yashil; sariq-ko'k;

Bu retseptorlar qarama-qarshi ko'rinishlarga ega bo'lib, assimilyatsiya va dissimilyatsiya ko'rinishlariga ega bo'lib, assimilyatsiya va dissimilyatsiya ko'rinishlarini vujudga keltiradi.

Assimilyatsiyaga-oq, qizil, sariq ranglar kiradi. Boshqa nemis olimi Veber (1705-1778) sezuvchanlikning farqlanish qonuniyatlari yaratdi va uch xil sezgi mavjudligini fanga kiritdi.

1. Bosim va ta'sir etish;
2. Temperatura;
3. Lokalizm;

Bular natijasida "psixologiyada o'lchov mavjud" degan fikrni ilgari surdi. R.Gol's (1821-1894) nerv jarayonlarini o'rgandi. Ko'z sutrukturalarini o'rganish uchun avtomolskov yaratdi. Gol's tajribalar natijasida ko'rish va eshitish muammolari ancha ilgari surildi. Avstryalik vrach A.F.Gall' miya morfologiyasini o'rgandi va birinchi bor Franelogiya (insonning yuz ko'ziga qarab xarakterini yaratish ma'nosi) ta'limotini yaratdi..

Per Flonerts (1782-1862) qushlar miyasini o'rgandi va ularning yarmiga ta'sir ko'rsatib, ma'lum vaqt o'tgach tiklanish xususiyatiga ega ekanligini isbotlab berdi. Frantsuz anatomi Broka va nemis anatomi bosh miya yarim sharlarini o'rganishda nutq faoliyatlariga xos bo'lgan donalar mavjudligini aniqladi va bu zonalar bu olimlarning nomi bilan so'zning oblastlari uchun «bron - markazi» (1861 yilda) va so'zning sensor oblastlari uchun «vernin markazi» esa psixik funktsiyalarning lokalizatsiyasi ta'limotini yaratdi va keyinchalik Xet bu ta'limotni rivojlantirdi. Nemis olimi Fexner (1801-1820) psixologiya psixofizika elementlarini kiritdi va psixotrika tushunchasini ham qo'llay boshladi. Golland fiziologi F.Donders (1818-1889) vaqtni o'lchash metodikasi bo'yicha psixometrika ta'limi rivojlandi. Avstraliyalik fizik Z.Eksler fanga reaksiya vaqti terminini kiritdi. Nemis fiziologi Lange sensor va motor reaksiyalarini o'lchash muammosini va ustanovka muammosini fanga kiritdi. Psixologiyaning mustaqil fan sifatida shaklanishida uch yo'nalish biologlar salmoqli hissa qo'shdi. Bu erda asosan tabiiy eksperimentning rivojlanishi va CH.Darvin tomonidan yaratilgan evolyutsiya nazariyaning fanga kirib kelishi nemis olimi K.Gorgassning fikricha psixologiyaga ham ko'rish durbini ham mikroskopini ham hadya etish bilan barobardir. Darvinning «Tabiiy tanlash natijasida turlarning kelib chiqishi» asari (1859 yil yozilgan).

Ingliz biologi L.Morganning «Iqtisodiy qonuniyatlar» asari J.Libokning «CHumoli ari xulqi» bo'yicha o'tkazgan tadqiqotlari va E.Gorandaykning hayvonlar aqli bo'yicha olib borgan tadqiqotlari, psixologiyaning mustaqil fan sifatida ajralib chiqishi uchun asosiy omillardan biri hisoblanadi. Xush asrning ikkinchi yarmiga kelgan paytda psixologiya mustaqil fan sifatida shakllana boshladi. Psixologiya shakllanishining dastlabki bosqichlarida uning programmasini ishlab chiqqan asosiy muaommlardan biri hisoblanadi. Qator olimlar tomonidan ko'plab programmalar ishlab chiqildi. Hozirgi kunda psixologiya taraqqiyoti uchun va uning mustaqil bo'lishi uchun eng asosiy bo'lgan programmalarining ikki variantigina fanda mustaqil o'rin olgan.

1. Vilgelm Vunt tomonidan taklif qilingan programma;
2. Sechenov I.M. tomonidan ishlab chiqilgan programma:

V.V.Vunt o'zining (1832-1820) fiziologik psixologiya kursida ko'rsatib o'tdi. Birinchi programmani Vuntning asosiy tadqiqotlari idrok psixologiya bag'ishlagan bo'lib, uning asari idrok nazariyasi haqida ocherklar (1862) psixologiyaning mustaqil fan ekanligini isbotlashga harakat qildi. (1863) inson va hayvon ruhi haqida ma'ruzalar asarida inson ruhining mahsuli psixika haqida va uni tadqiq etish va o'rganish haqidagi qator fikrlarni bildirdi. Vuntning mana

shu asari keyinchadik borib psixologiyaning butun bir yarmini yaratdi, ya'ni Vunt xalqlar psixologiyasiga asos soldi. Keyinchalik bu psixologiya etnopsixologiya yo'nalishini vujudga keltirdi. Vunt ikkita metoddan foydalandi.

1. Eksperiment metodi;
2. Madaniy-tarixiy metod;

Bundan tashqari eksperimental fiziologiya metodini psixologiyaga qo'lladi. 1875 yildan boshlab fiziologik psixologiyaga eksperiment metodini to'liq qo'lladi va 1879 yil psixologiya mustaqil fan bo'lib ajralib chiqdi. Leyptsig Universitetida psixologiya laboratoriyasi ochdi. (1881 yillarda).

Bu institut jahon psixologlar tayyorlash markaziga aylandi. Bular E.Kraplin, G.Myuster, Berger, O.Klyupe, F.Kryuger, A.Krishman (Germaniya), E.Meyman, E.Gigner, K.Marbe(Angliya), T.Lepets, E.Skrigur, F.Engel's, T.Xol, (Amerika), V.Bexterov, N.Lange, V.Vuntning maktabida o'qidilar va bu maktabning birinchi qaldirg'ochlari bo'ldilar. Vunt maktabining shakllanish psixologiyasining mustaqil fan bo'lishi uchun asosiy omil hisoblanadi. Vunt psixologiyaning predmeti haqidagi dastlabki fikrlarni inkor qilgan holda uning predmeti izchil tajribaga asoslanadi. Bu Maxning neytral elementlar haqidagi ta'limning davomi edi. Max falsafada ob'ektiv odam taraqqiyotiga aloqasi yo'q degan edi. SHunga asosan psixologiyani o'rganish predmeti ong hisoblanadi. Psixologiya psixik jarayonlarni o'rganish kerak degan fikrni bir o'rtaga tashladi. Vunt xulq va faoliyat tushunchalarini psixologiyadan chiqarib taladi. Assotsiyalar haqidagi g'oyalarni rivojlantirdi. Fanga appersepsiya terminini kiritdi. Vuntning fikricha appersepsiya bu ongning alohida funktsiyasi bo'lib o'zining ko'rinishi va 1881 yildan boshlab birinchi bor psixologiya jurnaligi asos soldi.

Ikki programmani Vunt bilan bir qatorda I.M.Sechenov (1828-1905) ishlab chiqdi. Sechenov harbiy dengiz bilim yurtini Peterburgdagi Moskva Universiteti Meditsina fakul'tetini tamomlab, 1863 yilda u o'zining shoh asari «Bosh miya reflekslari» asarini yaratdi. Bu asarida kuchli va kuchsiz harakatlarning reflektor nazariyasini yaratdi. 1873 yilda rus olimi K.D. Kovolyov bilan tortishuv natijasida o'zining kim va qanday psixologiyani yaratish asarini yaratdi. Bu asar Kovolening psixologiya vazifalariga qarama-qarshi yozilgan bo'lib bu asarda psixologiyaning programmasini joriy qildi. 1878 yilda esa «Fikr elementlari» asarini yozdi. Bu asarida tafakkur haqida o'z mulohazalarini bildirdi. 1890 yilda o'zining qator maqolalari bilan tafakkur haqidagi fikrlarini mustahkamladi. Psixikaning reflektor nazariyasini yaratdi. Fiziologiya asoslariga ham ziyon etkazmagan holda psixologiya printsiplarini ishlab chiqdi. V.Vunt g'oyalarini E.Pener rivojlantirdi. 1867-1927 psixologiyada V.Vunt yangi psixologiya asosi

hisoblansa, ungacha bo'lgan davrda emperizm va assotsiatizm g'oyalari juda kuchli edi.

Bu uchchala qarash qarama-qarshi yangi dunyoqarash edi. Mana shu dastlabki dunyoqarashning shakllanish davrini avstraliyalik filosof E.Berentano (1838-1917). Uning fikricha Vuntning yangi qarashlari emperizmning g'oyalari qarama-qarshidir. Ikkala yo'nalish ham psixologiyada aniq bir echimga ega emas. Vunt tomonidan qo'llangan eksperiment bu toza psixologiya uchun metod hisoblanadi va bu metod bilan psixologiyani rivojlanish mumkin emas deb hisoblab eksperiment metodining o'rniga Baraktano o'z-o'zini kuzatish metodini taklif qildi. Psixologiyada ruh va jon haqidagi g'oyani rivojlantirdi, uning fikricha aktlar uchta qismga ega bo'ladi:

1. tasavvur akti;
2. xulosa akti;
3. his qilish akti;

Aktlar ta'limoti bilan Berentano psixologiyada funktsiyalar haqidagi ta'limotga asos sola boshladi. Lekin Berentanoning o'zi funktsionalizmga qarshi edi. Uning ta'limoticha nemis psixologi Karl Shtumber (1848-1910) funktsiyalar psixologiyasini rivojlantirdi. Shtumberning fikricha ong bu faoliyatdir, uning mahsulidir. Shtumber tomonidan ilgari surilgan ta'lim AQSHda funktsionalizm oqimini vujudga keltirdi. Uni fan deb tan olmadi. Veber, Fexner, Vuntlarning fanda o'tkinchi xrona deb atadi. U psixoanaliz ta'limoti deb hisobladi, psixologiyaning asosiy ob'ekti ong hisoblanadi va shuning uchun ham psixologiyadan voz kechib psixologiyaning muamolari falsafada yoritdi. Funktsionalizm ta'limoti AQSH va 1916 yilga qadar CHIKO maktabida keng targ'ib qilindi. Bu maktabda Efkell, A.Mur, DJ, Mit, G.Kerr va boshqalar 1916 yildan keyin maktab bixeofirizm oqimiga o'tib ketdi. Funktsionalizm oqimida pedagogik psixologiya va ishlab chiqarish psixologiyasining (sanoat psixologiyasiga) olib keldi. AQSHdagi funktsionalizm oqimining o'rnini strukturalizm egalladi. Xuddi mana shu davrda Rossiyada maktab Groystki (1835-1899) ingliz emperizmining tarafdori edi. D.Lok 1885 yilda Moskva psixologlar jamiyati tuzildi. N.YA.Gord (1852-1899) rus idealisti psixologiyasining rahbarlaridan biri. Bu ham jon haqidagi ta'limot doirasidagi fikrlarni bildirdi. N.I.Shirikov (1862-1936) birinchi bor Rossiyada psixologiya instituti ochdi.

N.N. Lange (1858-1921) vunt tomonidan ilgari surilgan muammosini o'rgana boshladi. Persepsiyasining 4 ta darajasini fanga kiritdi. Umuman Rossiyada

psixologiya fanining rivojlanishiga katta hissa qo'shdi. V.Bexterov (1857-1927) Qozon Universitetida psixofizika universitetini ochdi.

Ketel Vuntning maktabida o'qigan, keyinchalik Gontonning ta'limotiga berilib ketdi va Amerikada psixologiyada psixikodinamikani yuqori cho'qqilariga olib chiqdi. 1908 yilda Amerikalik psixolog F.Pasone o'spirinlarning kasb tanlashi uchun individual konsul'tatsiya amalga oshiradi. F.Gollan (1822-1911) «Vil o'lchash muamosining asoschisi» hisoblanadi.

Golten CH.Darvin ta'limotiga asoslangan holda «Nasl va talant» asarini yaratdi. Golten o'z muammosi bilan etnopsixologiyaga ko'plab ma'lumotlarni kiritdi. Frantsuz psixologlari A.Vitni (1857-1911) vrach Siyman bilan birgalikda xalq ta'limotining buyurtmasiga ko'ra aqlni o'lchash testini chiqardi va bu test Bistyuy Siyton testi nomini oldi. Keyinchalik Stern EKYu tushunchasini kiritdi. Frantsuz psixologi G.Rebbo (1839-1916) psixologiyada assotsiativ rivojlanishga qattiq turdi. Eksperimental psixologiyaning rivojlanishiga ham hissa qo'shdi. R.Xane (1849-1949) fikricha psixologiyaning asosiy testi «klini testi» deydi. YA'ni «klinik ko'rsatish» deyiladi. Uning o'quvchilari A.Valon, A.Peron va J. Penelar hisoblanadi.

Xulosa. Psixolog olimlarning o'zaro qarashlari orqali psixologiya fani manbalarini boyitib borish bilan birgalikda yangi bir yo'nalish ochganlar. Nemis ingliz psixologlarining olib borgan tadbirlari yangi tushuncha fanga kiritilib o'rganilgan. XIX asrning ikkinchi yarmi bu oldingi vaqtlarda ham, hozirgi paytlar ham psixologiya fanining o'zaro farq, chegara o'xshash tomonlari solishtirib o'rganilgan.

Adabiyotlar ro'yxarti:

1. Istoriya psixologii. M.G.Yaroshevskiy Nauka –1979 g.
2. Istoriya psixologii M.G.Yaroshevskiy Nauka – 1976 g.
3. Psixologiya ot antichnosti do nashix dney. A.N.J dan M. 1989 g.
4. Xrestomatiya po istorii psixologii. M.M.G.U - 1980 g.
5. «Istoriya psixologii» A.N. Jdan. M.MGU № -1990 g.
6. Tafakkur psixologiyasi E.G'oziev. Toshkent. O'qituvchi-1996 y.
7. «Tafakkur psixologiyasi». E.G'oziev. Toshkent «O'qituvchi 1990 yil.